

A halál átszublímál az életbe

Bartis Attila *A nyugalom* című regényének elemzése

TDK-dolgozat

Jelige: Séta

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3
Kifejtő rész.....	5
„hétszáznégy-koporsós-szombat-Kerepesi”	5
„lementem egy félóra a Múzeumkertbe”	8
„a folyondárokkal benőtt gyereksíroknál.”	11
„Ne írd rólam több nekrológot!”	13
„Soha ne merj az apámról beszélni!”	14
„Nem akarok több Weért, és kész!”	17
„maga kifejezetten jó pap, atyám.”	20
„ha kihajol az ablakon, még a holdat is látja.”	23
Összegzés.....	26
Bibliográfia	27

Bevezetés

Nyugtalanító. Talán ez az első benyomás, amit Bartis Attila 2001-ben megjelent regénye kapcsán az olvasó megfogalmaz. Tehát *A nyugalom* nyugtalanító. A jellemzés kellőképpen abszurd, ám jól példázza azt a világot, amibe a regény olvasása során belépünk. Önzés, hazugságok, félelem, menekülés. Szélsőséges érzelmek és ambivalens kötődések. Mindez beágyazódva a magyarországi rendszerváltás korszakába, melynek fénylő mozaikképei nem elhanyagolható szerepet játszanak a mű hangulatának kialakításában.

Bartis könyve őszintén és szenvtelenül szól emberekről, kapcsolatokról egy olyan világban, „amelyben minden eshetőség közül a lehető legmorbidebb változat következik be, vagy ha mégsem, akkor csak azért, mert annál is létezik morbidabb.”¹ Ödipális-komplexus, abortusz, elmegyógyintézet, „egy élve eltemetett lány és egy élve eltemetkezett anya.”² Végzetes görög tragédia egy olyan világban, amellyel kapcsolatban mégis az a legabszurdabb, hogy teljes mértékben valódi és minden borzalma ellenére mégis teljesen magába ránt, saját örvényébe taszít és elragad.

A recenziók és kritikák is általában ezt hangsúlyozzák: „kétszeri elolvasás után nem esik nehezemre finom szóval szétkürtölni: remek mű.”³ Nagy részben dicsérik a regényt és sikerének kulcsát keresve leginkább befogadásesztétikai szempontokat vizsgálnak. A sajátos, Bartis Attilára jellemző hang és mondatok, a fő történet háttérében lezajló rendszerváltás epizódjai, a spirálként körbefonódó motívumrendszer és a narráció asszociációs logikája mind különösen fontosak, ám ezek vizsgálata nem kifejezetten lép túl a mű felsőbb rétegein és a kritika egyoldalúságán.

A formai és narrációs megoldásokon túl felmerül a kérdés, hogy a főhősök számára egy ilyen életből vajon van-e kiút, hogy a szereplők mit kezdenek saját bestialitásukkal? Van-e változás, vagy egyáltalán igény a változásra? Válaszként egyszerű lenne azt mondani, hogy a regény világában mindenki az „iszapba ragadva” játssza végig élete színjátékát, és az egymást felörlő életekből való kilépésnek még csak a lehetősége sem áll fent. A mű azonban sokkal összetettebb, minthogy a nihilt, illetve a változtathatatlanságot válasszuk értelmezésként. Jelen dolgozat azt igyekszik bizonyítani, hogy minden látszat és tiltakozás ellenére a szereplők életében bekövetkezik a változás, a regény során megvalósul a feltámadás.

¹ WEÉRY Imre, *Bartis Attila: A nyugalom*, Szépirodalmi figyelő, 2002/1, 75.

² BARTIS Attila, *A nyugalom*, Bp., Magvető, 2001, 17.

³ RÁCZ Péter, *Ex libris (Bartis Attila: A nyugalom)*, Élet és Irodalom, 2001. október 12., 21.

Az elemzés tehát az újjászületést és az abból fakadó ciklikusságot középpontba állító keret felől közelít a regényhez. Nem kíván a teljes, mindenre kiterő vizsgálat igényével fellépni, az említett motívumokra helyezi a hangsúlyt és ezek mentén igyekszik egy eddig nem kidolgozott olvasatot felvázolni. Az értelmezés során fontos az úgynevezett szoros olvasás (close reading), ennek értelmében az elemzés fokozott mértékben hagyatkozik a mű szövegére a meghatározott motívumok tanulmányozásakor.

A nyugalom feltámadás-tematika felőli vizsgálata elsőre talán indokolatlannak tűnhet, de a szövegközpontú elemzésben a dolgozat éppen az ellenkezőjét igyekszik alátámasztani: hogy nem irreleváns a minőségi megújulás, a feltámadás témájával tágítani az értelmezési horizontot, főként nem egy olyan írónál, aki „az Úristennel pöröl egész életművében.”⁴

A dolgozatban kiemelkedő jelentőségű az anya halála, Andor viszonyulása a változáshoz, Lázár atya alakja és a Hold-szimbolika. Ami azonban talán az egésznek a kulcsa, az a könyv megképződése. Az, hogy jelen értelmezés szerint „Bartis Attila könyvében Weér Andor azért nem lehet boldog, mert előbb meg kell írnia *A nyugalom* című könyvet.”⁵

⁴ BARTIS Attila, KEMÉNY István, *Amiről lehet*, Bp., Magvető, 2010, 155.

⁵ DARABOS Enikő, *A test piszkos ügyei: Szólam és vallomás Bartis Attila A nyugalom című könyvében*, Jelenkor, 2008/4, 442.

Kifejtő rész

„hétszáznégy-koporsós-szombat-Kerepesi”

„Ma halt meg anyám.”⁶ – így indítja Camus a *Közönyt*, ami egyike a világirodalom legismertebb és legerőteljesebb kezdéseinek. Intenzív, megrázó és meglehetősen befejezettséget, változtathatatatlanságot ad a kezdésnek, és – mivel a kiindulópont mindig hangsúlyozottan fontos – ezáltal a mű egészének ezt az alaphangot biztosítja. Megütközünk, mikor olyasmival kezdődik, amit az abszolút végnek ismerünk, és amikor ezt ilyen szenvtelenül ki is mondják. A *nyugalom* nyitómondatával Bartis Attila még tovább megy, mint Camus, ha a meghökkentés terén nem is, de lezártágban mindenképp: „Szombat délelőtt tizenegykor volt a temetés...”⁷

A regény legelején tehát túl vagyunk a halálon. Temetés van, illetve az is a múltban történt egy szombat délelőtt, azon is túl vagyunk már. Véget ért egy élet, ám ezzel nem csak a halott számára zárult le egy létszakasz, hanem a hozzá tartozó emberek életében is véget ért egy periódus. Ez a lezártág-érzés válik hangsúlyossá rögtön a regény kezdetén. Mintegy paradox módon, ezzel a befejezettséggel párhuzamosan jelenik meg a halál hiánya. Az anya halálának körülményeiről egyelőre semmit nem tudunk meg, csak arról, hogy egy szombat délelőtt eltemették. Mintha az elbeszélő anyja távozásának körülményeit elhallgatni igyekezne, mindamellett, hogy életükről viszont fontos félmondatok hangzanak el.⁸ Ez a két pont, a lezártág és a halál hiánya bűvópatakként áramlik végig a regényszövegen, a mű értelmezése szempontjából kiemelt jelentőséggel bír. Hiába „életrajziság, vallomás és gyónás, családrege, politika és rendszerváltás, túlfűtött erotika és istenkeresés, mi több -gyalázás és rendkívül finomárnyalatú zsidózás. Minden egyben”⁹ egy olyan regényben, ahol egymást élik fel az emberek, ahol eutanázia, abortusz és öngyilkosság szinte mindennapos, alapvető kérdés a halál, továbbá, hogy a szereplők miként viszonyulnak az elmúláshoz és újjáalakuláshoz. A történet-mozaikok és epizódok között pedig a főmotívum mindenképp a szociális kapcsolatok lényege marad.

A halál – a halál hiánya – a feltámadás és ciklikusság képzetkörét tehát a szöveg már a regény elején bevezeti. Ez a motívum az egész regénynek központi mozgatója és többször is

⁶ Albert CAMUS, *Közöny* = A. C., *Regények és elbeszélések*, Bp., Európa kiadó, 1983, 147.

⁷ BARTIS, A *nyugalom*, 5.

⁸ Például a második bekezdés legvégén kulcsfontosságú mondat: „tizenöt éve rettegett kilépni a lakásból.” (6.)

⁹ BOMBITZ Attila, *Séták kéklő párában* = B. A., *Akit ismerünk, akit soha sem láttunk: Magyar prózaszeminárium*, Pozsony, Kalligram, 2005, 71.

körüljárt, feloldhatatlan kérdése lesz. Néhol egészen explicit módon, néhol inkább kissé rejtve, hallgatólagosan bukkan fel a feltámadás-tematika Andor életükről szóló számvetésében. A kérdéskört azonban nem csupán bevezeti, hanem pozicionálja is. A szöveg erőteljes én-elbeszélés jellegéből adódóan hangsúlyossá válik az elbeszélő viszonyulása. A feltámadás-tematika felől nézve pedig már itt, az első mondatban megjelenik az a kettősség, ami a regény során Andor sajátja lesz: a görcsös elutasítás és a mégis, szinte akaratán kívül történő beteljesülés.

Rögtön az első két szóban teljesen felszámolni igyekszik anyja feltámadásának lehetőségét. „Szombat délelőtt”, ami pár sorral lejjebb kiegészülve a „háromnapi tárolás” szókapcsolattal elénk hívja Krisztus halál- és feltámadás történetét. Elsőre túlzásnak tűnhet az anya és Isten összekapcsolása, a regényt ismerve azonban ez már nem is olyan meglepő. Andor életének középpontja anyja, minden körülötte forog, ő határozza meg életét. Ő az a teremtető erő, amivel dacol, de elszakadni mégsem képes tőle, aminek jelenléte terhes, hiánya viszont elviselhetetlen. Továbbá ide kapcsolódik Bartis Attila egy másik művének, *A Lázár apokrifek* című tárcagyűjteménynek a bevezetője is: „félő, hogy nem lesz Istenről tizenkét igaz történetem, mindössze egyetlenegy, s annak is az a vége, hogy Isten valójában nő volt, aki nemhogy a Szentföldön nem járt, de sose jutott messzebb a román tengerpartnál, és bárhogy is számolom, ezerkilencszáznyolcvanhárom július huszonkettedike óta halott.”¹⁰

A krisztusi történet azonban egy negatív parafrázisban jelenik meg: képzeletünkbe hívja a feltámadást, de rögtön le is fojtja azt. Felvillantja a lehetőséget, hogy utána majdhogynem azonnal érvénytelenné is tegye. A „háromnapi tárolás” szókapcsolat automatikusan megidézi a krisztusi történetet. Utal Jézus három sírban töltött napjára, és arra, hogy harmadnapon feltámadt a halottak közül. A keresztény kultúrkörben a feltámadás húsvétvasárnap hajnalban történik, ám a szombat esti vigília már Jézus halál felett aratott győzelmét hirdeti, hiszen – kapcsolódva az ősi zsidó hagyományhoz – az este, pontosabban az esthajnalcsillag feljövetele utáni időszak már a következő nap kezdete. A szombat este tehát a Jézusról való elmélkedés, a számvetés és a feltámadás időszaka. Ezzel szemben jelenik meg hangsúlyozott ellentétben a legelső három szó: „szombat délelőtt tizenegykor”, megfosztva ezzel az anyát a feltámadás esélyétől, a lehető legerőteljesebben elzárva előle az utat.

Kapcsolódva ehhez kifejezetten jelentős a „nem égetem el az anyámat” nyers kijelentés, mely a következő egységgel összeolvasva nyeri el igazi jelentőségét: „tudtam,

¹⁰ BARTIS Attila, *A Lázár apokrifek*, Bp., Magvető, 2005, 7. – Vö.: „Úgy alakult, hogy az anya-fiú viszony kardinális kérdéssé vált az életemben, és valószínűleg amíg élek, ez már így is marad. Hogy mikor és milyen formában jelenik meg, azt előre nincs honnan tudnom.” – „Úgy alakult, hogy az anya-fiú kapcsolat kardinális kérdés lett az életemben”, Szénási Zsófia interjúja Bartis Attilával, <http://bartis.irolap.hu/hu/ugy-alakult-hogy-az-anya-fiu-kapcsolat-kardinalis-kerdes-lett-az-eletemben>

hogy attól fél, hogy akit elégetnek, az nem *támad fel*, és ez tulajdonképpen tetszett, mert soha a bűdös életben nem volt semmi köze Istenhez.”¹¹ (kiemelés tőlem: N. D.) Ennek fényében megjelenik a lezártág ellenpólusa, a már említett kettősség: a görcsösen hangsúlyozott befejezettség mellett szinte tudat alatt hagyja meg a feltámadás lehetőségét azzal, hogy egyértelműen nemet mond a hamvasztásra.

Mintha a gyűlölet mellett ki akarná erőszakolni a változást, a megújulást, akár még úgy is, hogy saját magát adja fel anyjának felszabadulása érdekében. Saját sorsát félre tenné, csak forduljon már valami életükben, csak legyen már vége ennek az egymást felörlő kapcsolatnak, holott „egyre nyilvánvalóbb lesz, hogy a fiú immár sose fog szabadulni e gyűlölet és szenvedély szötte hálóból.”¹² A változtatásra irányuló törekvése nem csak a szöveg rejtett, belsőbb szintjein mutatkozik meg: „Andor arra irányuló vágya, hogy saját életének feláldozásával megváltsa anyját a bezárt léttől, a regényben explicit módon is megjelenik.”¹³ Ilyen példa, mikor a szürreális levelezésükről a következőket írja: „És akkor azt gondoltam, hogy néhány levél talán segíthet.”¹⁴ Ez az odaadó önlemondás a következő részletben teljesebb ki: „Évek óta attól rettegek, hogy az ellenőr egyszer valami hibát talál a menetjegyemen és leszállít a vonatról [...] de csakhamar rádöbbszem, hogy immár egyáltalán nem félek. Sőt, ha most leszállítana, akkor negyven napig bolyonghatnék a pusztában, és ennek azért meglenne a maga haszna. [...] Ha van egy csöppnyi emberség ebben a kalauzban, akkor hibát talál a menetjegyemen és a rohanó vonatból dob ki a pusztában, te meg szépen lelépsz és bevásárolsz, gondoltam.”¹⁵

Itt csaknem vértanúi, krisztusi önfeláldozás jelenik meg, ami visszakapcsolódik az Isten – anya egymás mellett álláshoz. Ugyanúgy áldozná fel magát anyjáért, mint a mártírok Krisztusért, illetve ahogy Krisztus az emberekért, amely áthallást az újabb bibliai párhuzam erősíti fel. Továbbá a mű szimbolikus hálójában végig hangsúlyos, a motivikus rendszerben „tagadhatatlanul központi és a szövegben legkönnyebben azonosítható”¹⁶ motívum, a név is megmutatkozik ebben a részletben: vértanú – Weér. A névszemantika és az önfeláldozás felől pedig a címerbe sűrített családtörténetük is megidéződik. Ugyanakkor a műben a címer mítoszának nem klasszikus értelmezése, a szülői áldozatkészség és odaadás jelenik meg, hanem a gyermeknek a szülő iránti odaadása: a regénytörténet valóságában nem a pelikán

¹¹ BARTIS, *A nyugalom*, 6. – Vö.: „megkérdezte, hogy hogy van anyám, én pedig mondtam, hogy tulajdonképpen jól, csak ez a hamvasztás-főbiája elég kitartó, meg újabban hisz az Istenben.” (241.)

¹² *A nyugalom* fűlszövege.

¹³ PALKOVICS Beáta, „*Mikorjössztől holváltáig történt minden*”: *Tér, idő és identitás Bartis Attila A nyugalom című regényében* = *Nyelv, irodalom, esztétikum: Hallgatói dolgozatok*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Pécs, PPKE BTK, 2011, 186.

¹⁴ BARTIS, *A nyugalom*, 17.

¹⁵ *Uo.*, 47.

¹⁶ SZILÁGYI Zsófia, *Az iszapba ragadt idő*, Bárka, 2002/3, 114.

hasítja fel mellét és eteti önnön vérével fiókait, hanem éppen hogy fordítva: „a pelikán bestiáriuma, mely a regényvilág legkülönbözőbb szintjein képzi meg történetalakzatait, visszajára fordul: az elbeszélő lesz az anya táplálója.”¹⁷

Ráadásul a feltámadás, ha nem is tudatosan, nem Andor közvetlen cselekvésével megy végbe, mégsem függetleníthető az ő személyétől. Ahogy a címer által sűrített metatörténetben Andor lesz anyja táplálója, ugyanúgy anyja feltámadásában is ő segédkezik. Kapcsolódik hozzá, hiszen anyja is elválaszthatatlanul kapcsolódik hozzá, kölcsönös függésben élnek. Andor hiába szabadulna, mégis mindig visszatér anyjához a kriptává avanzsált lakásba. A gyűlölet és az elszakadásra való képtelenség kettős kötelékében vergődnek. Az elviselhetetlenséget a nélkülözhetetlenség egészíti ki: „Szétkenődött ajakrúztól és szemfestéktől voltak ragacsosak a kézírataim, mert hol az ujját nyálazta, hol a szemét törölgette. De nem tettem szóvá a nyomokat, hiszen az asztalfiókba is zárhattam volna az írásaimat, csakhoggy akkor nem ő az első, aki olvassa őket.”¹⁸ Egyszerűen az egyik nem létezik, és nem is létezhet a másik nélkül. „Anya és fia paradox kapcsolata ez, ahol az egymásra utaltság szülte elválaszthatatlanság dialogizál az örökre szabadulni vágyás kényszerével. Megfelelni vágyás és meg nem értettség, elutasítás és vak ragaszkodás köztes terében kapkod Andor levegő után.”¹⁹

„lementem egy félórára a Múzeumkertbe”

Andor zsigerien fordul el az élet megújításának lehetőségétől, közönnyel tekint rá. A tagadáson és érdektelenségen túl azonban a nem vállalt szerep megvalósítására képesnek sem tartja magát. Nem kifejezetten akar változtatni, de úgy érzi, nem is tud. A tehetetlenség-érzés ki is mondódik, mikor Eszterrel az anyjával való kapcsolatáról, az azon való változtatásról beszél: „Még Krisztus is csak a friss hullát tudta feltámasztani.”²⁰

Mindazonáltal a szerep vállalásában és beteljesítésében is kettősség figyelhető meg. Hiába zárkózik el teljesen ettől a rendeltetéstől, mégis egyfajta lélekvezető, átsegítő funkciót

¹⁷ BOMBITZ, i. m., 70.

¹⁸ BARTIS, *A nyugalom*, 46.

¹⁹ NAGY Hajnalka, *Szubjektumkioltás szubjektív módon (Bartis Attila regényéről)*, Új forrás, 2002/5, 32. – Vö. „Megfulladtunk egymástól.” (294.) és „Nem annyira a pénzért, sokkal inkább a légszomj miatt vállaltam el ezeket a meghívásokat.” (8.) (kiemelés tőlem)

²⁰ BARTIS, *A nyugalom*, 208.

tölt be, több-kevesebb sikerrel.²¹ Éppen e miatt az eredménytelenség miatt értékelődik fel az a momentum, mikor másokkal szemben sikerül betöltenie ezt a megbízatást. A megvalósulást valamilyen szinten reflektálja is: „Eleinte még úgy nézett ki, hogy csak a migrén miatt nem lép ki a lakásból, aztán tizenöt év lett belőle. Ma két hete látott eget először, mert nyitott koporsóban *vittem ki az udvarig.*”²² (kiemelés tőlem)

Lotman szerint „nem jelent különösebb gondot tartalmi összefüggéseket találni az »élet – halál – feltámadás (megújulás)« egységes mitológiai invariánsával vagy egy elvontabb szinten a »belépés egy zárt térbe – onnan való kijutás« formulájával.”²³ A lakásból való kijutás aktusa számottevő lesz, hiszen tizenöt évi hermetikus bezártságnak vet véget. Andor olyan zárt teret számol fel, ahova még a fény sem jutott be mióta anyja tizenöt éve becsukta a spalettákat. Ha pedig a zárt térből való kijutást minőségi megújulásnak, kvázi feltámadásnak tekintjük, akkor itt is éppen ez történik, ráadásul csak Andor által történhet meg.

Ilyen, tereket áthidalni, terek közt átjárni képes funkcióval bír ugyanis Andor az egész mű során, ráadásul egyedülként. Ennek különösen nagy jelentősége van, mikor „egy szüzsébeli tér két részét, a külső és belső szférát egy határvonal választja szét, és egy szereplő lehetőséget kap a cselekményben, hogy átlépje ezt a határt.”²⁴ A tér megváltoztatása tehát határátlépés lesz, mely pedig nemcsak fizikai határ, hanem létmódok közötti különbségek megnyilvánulása is. Nem véletlen, hogy szükség van a kettő közötti átállásra: „Rendszeresen sétáltam egyet, mielőtt bárhová mentem, ha csak a boltba is, mindig tettem egy kört a Múzeumkertben vagy a háztömb körül, amíg felkészülök azokra a mondatokra, amelyek nem azzal végződnek, hogy anyám. Bár ez így nem elég pontos. Nem pusztán *másmilyen* mondatokra, hanem *másmilyen* mozdulatokra, *másmilyen* lélegzetvételtre is fel kellett készülnöm. Mindig amolyan *senkiföldjének*²⁵ számított az első pár perc...”²⁶ (kiemelés tőlem)

A regény vége felé is megjelenik ez a „senki földje” kifejezés, ott az ébredéssel párhuzamban az álom és valóság közötti ingoványos vidék, ami szintén jól érzékelteti, hogy a senki földje tipikus megjelenítője a dolgok közötti határnak és átmenetnek. Olyan sáv, ami elválaszt két területet, de át is vezet a kettő között. Mindezt pedig úgy, hogy igazán egyiknek sem része. Egy semleges zóna, ahol már nem tartozunk az egyik félhez és még nem vagyunk a másikkal sem, ahol mindkettőtől függetlenek lehetünk. Éppen ilyen átmenetet képes

²¹ Kifejezetten fontos, hogy éppen Eszter hazavitelekor, saját életének megújításával kapcsolatban nem tudja megvalósítani ezt a lélekvezetői szerepet: „A *küszöbig* jutottunk.” (140.) (kiemelés tőlem)

²² BARTIS, *A nyugalom* 116.

²³ Jurij LOTMAN, *A szüzsé eredete tipológiai aspektusból = Kultúra, szöveg, narráció: Orosz elméletirók tanulmányai*, szerk. KOVÁCS Árpád, V. GILBERT Edit, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1994, 97.

²⁴ *Uo.*, 92.

²⁵ Vö. a „senkiföldje” irodalmi hagyományával pl.: Ottlik Géza *Iskola a határon*, Pilinszky János *Senkiföldjén*

²⁶ BARTIS, *A nyugalom*, 9.

biztosítani a szubjektumon belül is, olyan – nem csupán fizikai – teret, ahol Andor az egyik életformát maga mögött hagyhatja és felveheti a másikat.²⁷

Ennek összetettségét nagyon jól kifejezi maga a hely, ahol az életforma mintegy „átváltása” megtörténik, a hely, amit a senki földjével azonosít. Pontosabban nem is igazán a hely, sokkal inkább a neve, megnevezése: Múzeumkert. A kifejezés saját magában képezi le ezt a terek közötti átjárást, annak minden másodlagos jelentésével együtt. A szóösszetétel két tagja a két különböző teret, a két különböző létformát tükrözi. Összekapcsolásuk, felépítésük pedig a kettő áthidalását, az egyikből a másikba való átjutást szimbolizálja, éppen úgy, ahogy a balról jobbra olvasás során a kifejezésen keresztüljutunk a 'múzeum'-ból a 'kert'-be.

A szókapcsolat és annak két tagja az egész előbbi idézetet magába sűríti. Jó példa arra, hogy a köznapi nyelv számára már elhomályosult, kiüresedett megnevezéseket a költői nyelv újra élő metaforává teszi, a már igazi jelentés nélküli, elmosódott fordulatokat reszemantizálja. A költői szöveg és nyelv képes arra, hogy az elveszettnek hitt jelentéseket újra relevánssá tegye, ami létfontosságú, hiszen „bármilyen mélységet és elvontságot is érjen el gondolatunk, nem mondhat le arról a szükségszerűségről, hogy visszatérjen – mondjuk így, felfrissülésképpen – kiindulópontjához, a képzetéhez. A nyelv a költészetnek nem csupán nyersanyaga, mint ahogy a szobrászaté a márvány; a nyelv maga a költészet, de ezzel együtt mégsem jöhet létre benne költészet, ha a szó szemléletes jelentése feledésbe merül.”²⁸

Itt éppen ez a „szemléletes jelentés” kerül a feledés homályából újra előtérbe, olyannyira, hogy a szó történeté, szöveggé bomlik ki. A szó azt reprezentálja, azt teszi, amit jelent, mely tulajdonsága különösen jól megfigyelhető a tulajdonnevekre vonatkoztatva. „A szereplő és a szüzsé egyaránt metaforák, éppen ezért nem csupán kapcsolatban állnak egymással, de szemantikai értelemben egymás pontos megfelelői.”²⁹ A név, annak viselője, cselekvései és története a mitikus gondolkodásban tulajdonképpen azonosak. Ez remekül megfigyelhető a regény szereplőinek neveiben³⁰ és ez jelentkezik a Múzeumkert esetében is. A szómű szövegművé bomlik ki, hiszen az egész regényben az egyik világból a másik világba való átmenet, szűkebben a bezártságtól való szabadulás, tágabban a feltámadás tematizálódik, melynek egészét kikristályosodva őrzi magában ez az összetett szó.

²⁷ Ez az egzisztenciális határszituáció a sokak által *A nyugalom* párregényének tartott másik Bartis műben, *A sétában* is megjelenik: „Egy napja ért véget a forradalom, de még nem érkezett semmi a helyébe. Ez az idő, akár a szántóföld két ország között. És nagyon beleillett ebbe az időbe.” – BARTIS Attila, *A séta*, Bp., Magvető, 1995, 56.

²⁸ Alekszandr POTEBNYA, *Költészet. Próza: a gondolat összesűrítése*, Helikon, 1999/1-2, 50.

²⁹ Olga FREJDENBERG, *Motívumok*, Helikon, 1999/1-2, 57.

³⁰ A regényben előforduló szereplők neveinek metaforizáló erejét, a történet szimbolikáját részletesen kifejti Palkovics Beáta tanulmánya: PALKOVICS Beáta, „*Mikorjössztől holváltálig történt minden*”: *Tér, idő és identitás Bartis Attila A nyugalom című regényében* = *Nyelv, irodalom, esztétikum: Hallgatói dolgozatok*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Piliscsaba, PPKE BTK, 2011.

A múzeum a tizenöt éve bezárt világot, a lakást szimbolizálja, ahol tizenöt éve nem változik semmi, és ami lopott díszletekkel van tele, melyek tulajdonképpen anyja szerepeinek kiállítási tárgyai. Anyját is éppen úgy őrzi benne, mint egy titkolt műtárgyat egy múzeum pincéjében: már néhol rozsdás, de azért szépségére időről-időre még mindig rácsodálkozik; értékében állandóan kételkedik, de mégsem szabadul meg tőle. A lakás múzeumjellege a szövegből egyértelműen kitűnik,³¹ így a kettő azonosítása is értelemszerűvé válik. A kert ezzel szemben a változatlansággal és bezártsággal ellentétben az irodalom egyik leggyakrabban használt toposza a szabadságra és a megújulásra.³² „A kert toposza a Biblia eredetelbeszélésének Édenkertjétől (ahol *ültete az Úr Isten egy kertet... És nevele az Úr Isten a földből mindenféle fát, tekintetre kedvest és eredetre jót*) az Énekek Énekének berekesztett kertjén át a Jelenések Mennyei Jeruzsálemének kertjéig terjed, ahol az élet vize áramlik (*fluvium aqua vitae*) és az *életnek fája* sarjad. A kert a legteljesebb életmetafora.”³³ (kiemelés az eredetiben) A *nyugalomban* is a megújulás metaforája, az anyától, a hozzá tapadó elviselhetetlen léttől való megszabadulás előtere, ami lehetővé teszi az átformálódást.

Így tehát a szó magába sűríti ezt a két ellentétes világot és a kettő közötti kapcsolatot. Jól mutatja a kettő különbségét és különállását, struktúrájából – összetett szói jellegéből – adódóan azonban az egymásba való átmenetet is. De nem csak szemantikájában és a tagokból való felépítésében, hanem még hangalakjában is kifejező: a kezdő (*mú-*) és a záró hangkapcsolat (*-rt*) erőteljes, mintegy felállítva a két ellentétes pólust, a két, egymástól teljesen különböző életet. A kert kezdő *k* hangzója élesen kijelöli a kettő közötti határt, azonban a kezdő és záró hangkapcsolat között mintha átfolya a szó, csupán egy pillanatra akad meg a kert kezdetén, jelezve az új tagot, és ezzel az új világot.

„a folyondárokkal benőtt gyereksíroknál.”

Mivel tehát Andor egyedülként képes a terek, és ezzel párhuzamban a létmódok közötti átjárásra, így ő lesz az egyetlen, aki anyját is átvezetheti az egyik létállapotból a másikba. Ha nem is vállaltan, csupán fél-tudatos módon, de mégis ő lesz képes a feltámasztásra, amely attitűd nem csak anyjával kapcsolatban, hanem Eszter esetében is megmutatkozik: „Menekülni szeretett volna, de úgy ültem rajta, mint egy eszelős angyal, aki

³¹ Vö.: „A lakás tehát olyan, mint egy múzeum” – PALKOVICS, i. m., 174.

³² *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 2001, 263.

³³ TILLMANN J. A., *Távkerterek: A Nyugalom tengerén túl*, Bp., Kijarat kiadó, 1997, 49.

fejébe vette, hogy az utolsó kráterig összerakja a tévedésből szétvert teliholdat. [...] – Szeretlek – mondtam, és tudtam, hogy most *támad fel* a valóságos Fehér Eszter.”³⁴ (kiemelés tőlem)

A Múzeumkerthez hasonlóan jelentős színtér maga a temetés helye: egy tizenöt éve üresen várakozó sír. Igaz ugyan, hogy ez a sír éppen most, anyja temetésével válik „igazzá”, most nyeri el funkcióját, ettől azonban még nem szűnik meg elsődlegesen egy szégyenteljes átemetés tereként működni, aminek fényében nem is állítható olyan biztonsággal, hogy tényleg valóságossá válik. Már maga a létrejötte is hamis, és ez a színlelt igazság még tizenöt éven keresztül fennáll, sőt, tovább is, hiszen a föld mélyén még ott vannak Judit málló kottái és fényképei. Ezt zárhatná most le a valódi temetés, azonban itt is megkérdőjeleződik a befejezettség.

Anyja temetésének valóságát kétségbe vonja, hogy „a sír a test lélekké alakulásának vagy készülő *újjászületésének* a helye.”³⁵ (kiemelés tőlem) Lezártágát e mellett elbizonytalanítja a Judit átemetésével való párhuzam is. Nem csak az azonos hely, hanem az azonos körülmények is. A szövegszerűen is visszatérő elemek összemossák a kettőt. Judit esetében: „anyám pedig mondta a sofőrnek, hogy várjon”³⁶ és anyja esetében: „aztán szóltam a taxisnak, hogy várjon meg.”³⁷

Kulcsfontosságú ezenkívül a tekintet, „amelynek kékes derengése szombattól egy tizenöt éve üresen várakozó sír mélyét fogja *bevilágítani*”³⁸ (kiemelés tőlem). A látás alapvető, elemi motívuma az egész regénynek. Olyan tulajdonság ez, amivel általában nem rendelkeznek a szereplők, mind fizikális, mint átvitt értelemben: a vakság és a tisztán látás hiánya is többször jelenik meg hangsúlyosan.³⁹ Itt viszont éppen, hogy élő tekintetről van szó, amely paradox módon a halotthoz kapcsolódik, és ami szintén ambivalens módon bevilágítja a sír mélyét. Visszatérve Lotmanhoz és a zárt-nyitott terek értelmezéséhez, itt egy zárt térbe – aminek a jellemzője a sötétség – világosság kerül, ami pedig a nyitott terek attribútuma. Tehát a sír a végre elnyert funkciójától fosztódik meg, és továbbra sem tudja betölteni alapvető rendeltetését. Továbbra is csupán álsír marad, amiben a látszat ellenére sem valósulhat meg a teljes befejezettség, hiszen a halott tekintete bevilágítja azt.

Továbbá nem csak a konkrét nyughely, a tizenegyes parcella szégyensírja bír horderővel, hanem az egész temető: „Évek óta a Kerepesi volt az egyetlen hely a városban, ahol elhittem a fű zöldjét, vagy talpam alatt az avarzizegést. Ahol úgy éreztem, hogy a

³⁴ BARTIS, *A nyugalom*, 173.

³⁵ PÁL, ÚJVÁRI, i. m., 421.

³⁶ BARTIS, *A nyugalom*, 60.

³⁷ *Uo.*, 278.

³⁸ *Uo.*, 7.

³⁹ Vö.: „könnyen megeshet, hogy most sem látok mindent olyan tisztán, mint illene.” (306.)

természet végzi a dolgát.”⁴⁰ Különös módon a temetőhöz nem a halál, sokkal inkább az élet kapcsolódik: burjánzó természet, fácánok, szerelmeskedő párok és a gumigyár szelepeinek sziszegése, ami olyan, mint a lüktető lélegzet. Emellett „a testvéri szövetség fontos színhelye a Kerepesi temető, ahol tulajdonképpen az ikrek a világ képmutató hazugságát elemzik.”⁴¹ A hazugsággal telített közegben válik a dolgát végző természet az igazmondás motívumává, ezáltal pedig maga a temető egyszerre a hamisság (Judit sírja és temetése, Újhelyi művész úr búcsútatásakor elhangzott hazugságok) és az igazság (a valódi természet), a halál és az élet színterévé.

„Ne írj rólam több nekrológot!”

A valós természettel, az élettel összekapcsolt Kerepesi temetőbe kerül tehát Weér Rebeka, és a felvázolt gondolatok mentén úgy tűnik, hogy halálával nem az életből az elmúlásba távozik, hanem épp fordítva. A terek is ezt mutatják: ezért fontos a lakás múzeum és kriptá jellege, a temető kapcsán pedig az élet megjelenése. Olyan, mintha Andor anyja életében lett volna halott, és most, halálával vált volna újra élővé, vagyis feltámadt. Többször megjelenik anyjával kapcsolatban, hogy „[...] már évek óta *halott*. Egy közönséges *hulla*, aminek fodormenta főzettel veszik el a szagát, és alapozóval kenik emberszínűre a bőrét.”⁴² (kiemelés tőlem) Lakásukat legtöbbször kriptaként emlegeti, anyját pedig a szomszédok is elfelejtették, semmi kapcsolata nincs a külvilággal, még tekintete is halott. Halála után viszont tekintete élettel telik meg, a külvilággal is újra kapcsolatba kerül. Végeredményben tehát a Judit áltemetése és a lakásba való bezárkózás utáni élete egyenlő a nemléttel. Tizenöt év után, halálával támad fel.

Ezt valósítja meg maga a szövegeképzés is. Rögtön az elején megtudjuk, hogy Weér Rebeka meghalt, sőt, eltemették, utána mégis róla olvasunk háromszáz oldalon keresztül. De az újra élővé válás folyamatát modellálja az első három szövegegység is. Az elsőben a már sokszor említett temetés figyelhető meg, a lezárttság, a mozdulatlanság. A másodikban azonban már aktív szereplő lesz az anyja, ráadásul a mozdulat, ami hozzárendelődik, az a halottak felülése, a mozdulatlanságból való kiemelkedés. A harmadik egység végén pedig már megjelenik „a tekintet, amely semmiben nem különbözött az élőtől.”⁴³ Az első három

⁴⁰ BARTIS, *A nyugalom*, 109.

⁴¹ DARABOS, *i.m.*, 446.

⁴² BARTIS, *A nyugalom*, 16.

⁴³ *Uo.*, 7.

mondatban (egy egység tulajdonképpen megegyezik egy mondattal, egy gondolategységnek felel meg) a halál átszublímál az életbe, megvalósul a megújulás és a feléledés.

Ezzel, hogy anyja tulajdonképpen halálában támad fel, és hogy nem a szokásos módon, a szabadból a kriptába, hanem a kriptából a szabadba lép át, megfordítja a logikus időrendet. A lineáris elgondolást felrúgva pedig a körköröségre irányítja a figyelmet. A meghalás történetét a feltámadás történetévé teszi: „a halál voltaképpen azonos az élettel, éppen ezért a halál az élet folytatása, s az élet a halálé [...] még a halál is – halhatatlanság.”⁴⁴ Így lehet voltaképpen, hogy Andor hiába zárkózik el anyja feltámadásának lehetőségétől, hiába akarja felszámolni viszonyukat, mégis ő az, aki újjáéleszti őt.

„Soha ne merj az apámról beszélni!”

Szintén Lotmannál fordul elő a ciklikussággal kapcsolatban az egység és az újjászületés motívumának egy sajátos alakja, az apa-fiú viszony. „A halál-fogamzás eseményét követő feltámadás-születés azzal a felfogással hozható összefüggésbe, amely szerint a születés nem valami új, addig nem létezett személy megjelenése, hanem valamely már létező személy minőségi megújulása. Ilyen értelemben a fogamzás az apa halálával, a születés pedig visszatéréssel azonosítható.”⁴⁵

Eszerint a gyermek fogantatásával az apa jelképesen meghal, a gyermek születésével egyetemben pedig újjászületik, általa és benne. Vagyis a gyermek nem függetlenítheti magát apjától, mert őst – megújulva ugyan, de mégis – magában hordozza. Ez a regényben két szintről is megközelíthető, egyrészt Andor és apja, másrészt Andor és egy lehetséges utód viszonyában; hogy miként él tovább Andorban apja, és miként él tovább Andor egy lehetséges gyermekben.

Az apa fiúban való továbbélését remekül példázza Andor, főleg miután Jordán Éva is belép a cselekménybe. „A narrátor-főhős életének bizonyos állomásai azt mutatják, hogy nem a saját útját járja: hanem miközben önmagát keresi és kitörni készül az anya által megteremtett zárt térből, egy másik már eleve elrendelt útra téved, az apa útjára.”⁴⁶ Apjával való egyezését, ezt az eleve elrendelt utat alapvetően jelzi keresztnévük azonossága, azonban ezt csak a könyv legvégén tudjuk meg. Andor megnevezésének helye csupán a „börtönjelenet,

⁴⁴ FREJDENBERG, *i. m.*, 62.

⁴⁵ LOTMAN, *i. m.*, 94.

⁴⁶ PALKOVICS, *i. m.*, 176.

melyben először s utoljára neveződik néven az elbeszélő.”⁴⁷ Apja neve pedig az egyik legutolsó bekezdésben jut tudomásunkra. Az apa szerepével való azonosulás fokozatosan bomlik ki előttünk, és ennek a fokozatos mélyülésnek lesz tetőpontja leírva Darvas Andor neve, ami a szerepek teljes összeolvadásának helye.

A nevek egyezésével tulajdonképpen hasonló a helyzet, mint Judit esetében, akiről szintén a mű vége felé derül ki, hogy felvette anyjuk nevét: „a szereplők [...] átöltöznek, nevet változtatnak – ezek tipikus mozzanatai a mitológiai átlényegülésnek.”⁴⁸ Judit névváltásával kapcsolatban is a mű végén értesülünk a nevek egybeeséséről, az ő esetében azonban a név és ezáltal a szerep felvétele fabuláris szinten is viszonylag későn történik meg. Ráadásul Juditnál a névváltás, névfelvétel tudatos döntés, melyet maga hoz meg: „Olyan volt, mint Weér Rebeka huszonöt évesen. Pontosan tudta, miért veszi fel az anyja nevét.”⁴⁹

Andornak ezzel szemben eredendően kapott neve esik egybe a szülő nevével. A névadáskor pedig nem csupán egy tulajdonnevet, hanem egy már előre adott, kész sorsot is kap. Judittal ellentétben nem ő vállalja fel a közösséget, Andor ebben eredendően részesedik. Olyan életutat kap tehát, amely elől nem térhet ki, hiszen „a motívumok nemcsak kapcsolódnak a szereplőhöz, de létük cselekvéses formáit képezik.”⁵⁰ Apja neve előre meghatározza Andor történetét, a két név egyezése pedig a két életút azonosságát, eggyé olvadását.

A megrázó történéseket azonban az okozza, hogy ez az azonosulás Judit és Andor esetében túlzottan, illetve tévesen sikerül. Freud szerint az ödipális komplexus⁵¹ alapja, hogy a gyerekek szexuális érzéseket kezdenek táplálni az ellenkező nemű szülő iránt és féltékennyé válnak az azonos nemű szülővel szemben. A belső konfliktust azonban feloldja az azonos nemű szülővel történő azonosulás, utánozva annak viselkedését, attitűdjeit és személyiségtulajdonságait, hogy minél inkább hozzá hasonlítson. A nemi identitás kialakulása és a nemhez igazodás tehát azzal kezdődik, hogy a gyermek felfedezi a nemek közötti biológiai különbségeket, és azzal végződik, hogy a saját nemének megfelelő szülővel

⁴⁷ BOMBITZ, *i. m.*, 68. – „Weér Andor vagyok – mondtam, majd hozzátettem, hogy az előbb anyám szavalta a Józsefáttilát.” (312.)

⁴⁸ LOTMAN, *i. m.*, 90. – Az átöltözésre, fizikai hasonlóságra is van példa. Alapvető egyezés, hogy Andor és Judit ikrek, de a külső hasonlóság többek között anyja és Jordán Éva mandulaszaga között is fenn áll. Az átöltözés, a hasonlatosság mesterséges felvétele is megjelenik, mikor Eszter „a konyhakövön aludt valami fekete selyemkosztűmben, és anyámszínűre volt szőktítve a haja.” (231.) – Az alakok analógiája, egybeolvadása kapcsán Nagy Hajnalka elemzésében fel is veti azt az elgondolást, hogy beszélhetünk-e egyáltalán szerepekről, vagy pusztán anya és fia megszemélyesített énformulái jelennek meg a műben.

⁴⁹ BARTIS, *A nyugalom*, 240.

⁵⁰ Frejdenberg itt Bileckijre hivatkozik – FREJDENBERG, *i. m.*, 57.

⁵¹ Az Oidipusz-mítoszra többször is utal, például Andor gyerekkorában vaknak tettei magát, hogy anyja figyelmét magára irányítsa a többi férfival szemben. A legnyilvánvalóbb utalás pedig: „Tényleg, miért van, hogy Iokaszténak voltál a leggyatrább, anyám? [...] Hogy pont ez a testreszabott szerep lett az egyetlen nagy szégyenfont, már ami a színpadí pályafutásodat illeti?” (134.)

azonosul.⁵² Ez sikerül túlzottan is Juditnak, amit később fel is ismer, és anyja nevének felvételével ugyancsak ki is fejez.

Andor esetében azonban ennél összetettebb a helyzet, aminek kialakulásában nagyon jelentős szegmens, hogy apja nincs jelen életében. Így gyermekként nincs meg az, aki ellen lázadnia, majd pedig akivel azonosulnia kellene. Mindkét hiány a mű fontos elemeként artikulálódik. Mivel az ödipális szakasz lázadása, apai trónfosztása a szülő hiányában nem mehet végbe, ezért dühével a tágabb gondviselés, a transzcendens felé fordul, és a saját apja helyett az eredendő Atyát taszítja le trónjárón, ami teljes életét meghatározza, ugyanis „a hitetleneket lehet térítgetni, nem azokat, akik gyűlölik Istent”⁵³

Az apa jelen nem léte miatti azonosulás elmaradásával pedig továbblépni sem tud az ödipális szakaszt meghatározó jellemzőkön: megmarad az ellenkező szülő iránti vágy, ami mind anyjával, mind Jordán Évával kapcsolatban testet is ölt, mert a gyerekkorban elmaradt azonosulás miatt annak utólagos megvalósítására nincs más eszköze, mint a szexualitás.⁵⁴

Andor és apja szerepének közelítése is azzal a klasszikus pszichológiai esettel kezdődik, miszerint az apa által elhagyott családban a fiúgyermek igyekszik átvenni a hiányzó családfő helyét. Azonban *A nyugalom* világában ez túlmegy a szokásoson, amikor a szerep betöltése nem csupán a hétköznapi, hanem a szexuális életben is megvalósul. Azzal, hogy saját anyjával lép ilyen jellegű kapcsolatba, tulajdonképpen az apa helyébe lép, vele válik azonossá, ilyen – téves, pszichopatologikus – módon pótolva a gyerekkorban elmaradt hasonulást.

Ugyanilyen szinten valósul meg a szerepismétlés a másik meghatározó nővel is, Jordán Évával: „Minden nő osztozkodik – mondta, és a szemembe nézett. – Az anyja például velem osztozkodott az apjukon.”⁵⁵ A két nőt nem csak az apával való kapcsolat fűzi össze, hanem állandóan reflektált hasonlóságuk is: a magázódás, a mandulaillat, a két rövid csengetés. Egyezésük Andor által is megdöbbenően nyílt kifejezésre jut, miután utoljára ment fel Jordánhoz: „Holvoltagefiam? – Tulajdonképpen magánál, anyám.”⁵⁶

Az apa két régi kapcsolata, és ezzel maga az Apa éled újra Andor által, Andorban. Ezt a folyamatot tetőzi be, mikor azonos keresztnevük teljesen összemossa őket, hangsúlyozva a kettejük között levő folytatólágosságot, az apa feltámadását és továbbélését a fiúban, amelynek erőteljes kifejezője a Weér Rebeka, Jordán Éva és Darvas Andor között sokáig

⁵² Michael COLE, Sheila R. COLE, *Fejlődéslélektan*, Bp., Osiris, 2006, 383-386.

⁵³ BARTIS, *A nyugalom*, 36.

⁵⁴ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az ödipális komplexus esetében nem a szexuális vágy a lényeges elem, hanem az anyaméhbe való visszajutás iránti vágy, az anyával való egyesülés, melynek módja (és nem motivációja) a nemi aktus.

⁵⁵ BARTIS, *A nyugalom*, 194.

⁵⁶ *Uo.*, 220.

működő szerelmi háromszög, amelyben aztán a felnőtt Weér Andor foglalja el az apa megüresedett helyét.

Ezen felül az apa figurájának Andor identitásképzésében is kulcsszerepe lesz. A teljes szöveg az önkeresés folyamatát tematizálja, önmaga megfejtését, ami az emlékezés folyamatán keresztül valósul meg. Az események tudatunkban kódokként élnek, melyeket előhívásukkor dekódolnunk kell, ami egy sajátos folyamat: „a dekódolás mindig rekonstrukció is egyben.”⁵⁷

Apja esetében azonban nem elég felidézni és újraértelmezni emlékeit, hanem azok fikatív voltával is szembesülnie kell. Nem elég azokat a tudat mélyéről előhívni, hiszen az ott tárolt emlékek meglapozatlannak bizonyulnak. Jordán Éva közvetett segítségével válik a kritikusból ÁVO-s, a „tragikus hirtelenséggel elhunyt, amiről többet nincs mit beszélni, fiam”⁵⁸ helyett pedig disszidálás. Andornak alapok nélkül kell építkeznie önmagában, pontosabban először is új alapot kell építenie. Számára a dekódolás kétszeres rekonstrukció. Az ő esetében az újonnan megszerzett emlékeket nem csak értelmezni kell, hanem még a számvetés előtt beépíteni a tudatba, elfogadni, amely elfogadáson és feldolgozáson múlik Andor önazonosságának visszanyerése.

„Nem akarok több Weért, és kész!”

Andorban tehát visszavonhatatlanul tovább él apja, és éppen ilyen visszavonhatatlanul élne ő tovább gyermekében. Ezt a megtörhetetlen családtörténetet, a szerep-összemosódást szeretné felszámolni azzal a már-már hisztérikusan kétségbeesett ellenállással, amivel a gyerekvállalást elutasítja: „Nem akarok több Weért! [...] Soha, senkitől! Se tisztát, se iszaposat!”⁵⁹

Az itt megjelenő intenzív ellenállás az egyik kiemelkedő pontja Bartis könyvének, amit azonban sokszor nem is vesznek észre.⁶⁰ Ugyan a főhős látszólag nem csinál mást, mint „dagonyázik” ebben a vérfertőző és mandulaszagú világban – még akkor is, mikor már ömlik a szájából az iszap –, de valójában maga is undorodik ettől. Ez lesz pedig a kulcsa annak,

⁵⁷ Jurij LOTMAN, *A kulturális emlékezet. Történelem és szemiotika* = J. L., *Kultúra és intellektus, Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből*, szerk. SZITÁR Katalin, Bp., Argumentum, 2002, 120.

⁵⁸ BARTIS, *A nyugalom*, 217.

⁵⁹ *Uo.*, 160.

⁶⁰ „... volt, aki hevesen vitatta az önvizsgálódás pusztá tényét is, és egészen durva mondatokat írt le a morál tökéletes hiányáról.” – BARTIS, KEMÉNY, *i. m.*, 127.

hogy ugyanolyan erővel borzad a gyerek, a szimbolikus folytatás ellen, mint amilyen elementáris erővel ez a világ képes hatni rá (és ránk, olvasókra is). Annak ellenére hogy kitörni nem képes az általuk felépített világból, szürrealitását mégis látja: „Nyugodtan hagyja abba, nincs szíve. És nekem sincs. Takony van a szívünk helyén. Takony, érti? Abba döglünk bele, hogy nem érzünk semmit, mondtam.”⁶¹

Az embertelenségek esetleges folytatását zárja el ezzel a görcsös elutasítással, felaprítva maga alatt a családfát.⁶² Ugyanakkor viselkedésével a minőségi megújulás, a lotmani értelemben vett feltámadás lehetőségét is megfosztja saját magától, amiben megmutatkozik, hogy Andor mennyire saját megújulása, másképpen feltámadása ellen dolgozik, akkor is ha éppen a kriptából szeretne kitörni. Hiába lehet Eszter az eszményi szerelem, ami meghozhatná a kiutat, még tőle sem akar gyereket, ami közvetetten, de már első találkozásukkor megjelenik: „Andor az első szeretkezés alkalmával elutasítja (vagy elutasítva akarja, megtagadva igenli?) a megtisztulás lehetőségét: »Ne – mondtam ismét, de saját öletől gyöngyöző ujja tapadt a számra, aztán befurakodott az ajkaim közé, hogy tengerizével megbénítson«”⁶³

Irtózik már a gyermek lehetőségétől is. Ez az első dolog, ami miatt Eszter szemébe hazudik, ami az első törés lesz kettőjük között. Tudat és reflexió szintjén tehát teljesen elzárkózik az utódban való továbbélés, az utódban való újjászületés elől, azonban ezzel párhuzamosan, motivikus szinten mégis élet-halál kérdéssé válik számára a fennmaradás és a minőségi megújulás. Hiszen teremtő erővel rendelkezik foglalkozása, tevékenysége által: írásai általa születnek meg, magukban őriznek egy darabot belőle és lehetőséget adnak a tovább élésre és a feltámadásra is. Éppen úgy, mint az a lehetséges gyermek, aki ellen olyan elemi erővel tiltakozik.

„Még volt vagy húsz percem a csatlakozásig, úgyhogy elővettem a kéziratot, hogy letöröljem róla a *magzatvizet*...”⁶⁴ (kiemelés tőlem) Konkrétabb módon nem is történhetne meg az írás és a teremtés, az általa létrehozott könyvek és a valós utódok közötti azonosítás. Továbbá a vér-motívum felől is hangsúlyossá, relevánssá válik ez a párhuzam: „Te a mások vérével írsz! – Csakis fekete tintával írok, anyám. – Ez nem tinta, ez az én vérem! – Ha vér, akkor is kizárólag a sajátom, anyám.”⁶⁵ A saját vérével való írás szintén az általa létrehozott művekben való jelenlétet és tovább élést szimbolizálja: saját magából kiszakadva születnek

⁶¹ BARTIS, *A nyugalom*, 243.

⁶² Vö.: „...önerőből kezdtem feldarabolni ezt a fantomországot, ezt a rákos mamutfenyőt. Előbb csak óvatosan, hiszen erre mondják, hogy az ember maga alatt vágja a fát, de aztán nekiestem baltával és éveken keresztül forgácsoltam a semmibe meredő ágakat és vágyba kapaszkodó gyökereket.” (34.)

⁶³ DARABOS, *i. m.*, 446.

⁶⁴ BARTIS, *A nyugalom*, 24.

⁶⁵ *Uo.*, 183. – Vö. a vezetéknév evidens hangzásmetaforikájával: Weér – vér.

meg alkotásai. Egy-egy novella, történet Andor „húsa és vére”, ahogy azt a köznyelv nagyon kifejezően használja. A vér metaforával szorosan összekapcsolódó címetörténet vonatkozásában pedig visszabilen az egyensúly, a hagyományos értelmezés is szerepet kap: Andor írásaival kapcsolatban önfeláldozó szülő tud lenni, saját véréből hozza létre és tartja életben őket. Ráadásul a kör egészen az örökkévalósággal való párhuzamig tágul: „Sőt, idővel már azt is sejteni lehet, hogy hány fős az örökkévalóság: esetemben Magyarországon jelenleg cirka ötezer, ami tulajdonképpen nem is olyan rossz, és akkor az esedékes francia kiadásról még nem is szóltam.”⁶⁶

Andor esetében tehát művei minden olyan tulajdonságot magukban hordoznak, amelyek a feltámadást jelentik: tovább él bennük, ráadásul az örökkévalósággal azonosítja őket. Vagyis hiába a gyerek elleni tiltakozás, az abortusz, Jordán Éva, az örökös visszatérés a „Holváltálfiam?” és „Dolgomvoltanyám.” világába. Hiába minden elutasítás és ellenkezés, mert a látszat ellenére Andor is feltámad az írásban. Pontosabban *A nyugalom* című regény megírásában.

Lehetséges, és a regény felől sem indokolatlan olvasói attitűd ugyanis *A nyugalom* szövegét Andor öngyilkosság után hátra maradt kéziratoként olvasni. „Több olyan utalást is találunk, amelyek szerint a regényben íródo szöveg éppen az a mű, amit a kezünkben tartunk.”⁶⁷ A legelső ilyen – egészen nyílt – utalás a dr. Frégellel való párbeszéd során hangzik el, ahol még a címre vonatkozó célzás is található: „Maga valami író, ha jól emlékszem. [...] Akkor írjon egy jó kis könyvet. Szublimáljon egyet. Attól *megnyugszik*, és még fizetnek is érte.”⁶⁸ (kiemelés tőlem) A szöveghely után felértékelődnek az eddig előfordult metanarratív utalások – germanizmusok, szavak következetes egybeírása, az önmagyarázó jelleg, a tudatfolyamra emlékeztető kusza narráció⁶⁹ – és az elkövetkező öntükröző kifejezések: hogy éppen ír valamit, úgy, akár a vízfolyás, de még csak a Szabadság hídnál tart a történetben, ezért még három hétre mindenképp szüksége van, hogy végre tisztán lásson és hogy befejezze ezt a könyvet. De talán a legszembeütőbb a börtönös történet bevezetése, azért is, mert jelen időben van, ez pedig csupán kétszer fordul elő az egész regényben⁷⁰: „Van egy történet, amit még mindenképpen *le akarok írni*.”⁷¹ (kiemelés tőlem)

Andor tehát egész idő alatt „valójában egyetlen könyvet ír, az emlékiratot, magát a regényt, mely részeiben ott lapul a levelekben, a novellákban: elválaszthatatlanul egymástól

⁶⁶ BARTIS, *A nyugalom*, 316.

⁶⁷ SZILÁGYI, i. m., 116.

⁶⁸ BARTIS, *A nyugalom*, 304.

⁶⁹ Dorrieth COHN, *Áttetsző tudatok = Az irodalom elméletei II.*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, Jelenkor kiadó, 1996, 103-138.

⁷⁰ Itt és a legutolsó bekezdés elején: „Természetes félek...” (325.)

⁷¹ BARTIS, *A nyugalom*, 310.

‘igaz’ történet és fikció. A *nyugalom* ebben az értelemben palimpszeszt-regény: a végső nyugalmi állapoton túli nyugalom regénye. Az anya halála után, mintegy a halál tényét megállapító, s azt újraértékelni nem kívánó orvos tanácsára szublimálódik ez az egymásra torlódó szöveghalom”,⁷² amit mi a regényként forgatunk. „Az olvasó tehát egy olyan könyvet olvas, amelyet a szereplő a kötet 304-ik oldalán kezd el írni, hogy nyugalmat találjon.”⁷³ Így hát egyszerre ismerjük meg a kész művet és annak létrejöttét.⁷⁴ Reflektálttá válik maga az alakulás, az alkotás plasztikus folyamata, ami összemosisodik a kezünkben tartott könyvvel. Ettől pedig elbizonytalanodunk, hiszen paradox módon párhuzamosan van előttünk a kusza, szerkesztés és korrektúra előtti kézirat-példány, és a már lezárt, kinyomtatott mű.

A legfontosabb azonban mégis az, hogy Andor tulajdonképpen a könyv megképződése által – az előzetes elvárások és erőteljes ellenállás ellenére – feltámad, és a könyvben tovább él. Öngyilkossági kísérletével végződik az elbeszélés, ami azonban sokkal inkább a történet eleje lesz: ezáltal marad ránk a könyv, a róla való leválással kezdetjük el olvasni. A vég tulajdonképpen kezdetté válik, a kettő közötti határ elmosódik. Az utolsó mondatban elhagyással alkalmazott Kant-parafrázisra sem a nihil a válasz, hanem a kezünkben tartott könyv, ami struktúrájában az élet és halál közötti átmenetet, a ciklikusságot mintázza: „Andor az önéletírásban eljut a pontig, ahol azt írja, hogy elkezdi írni a regényt, majd abban ismét benne lesz az írás momentuma, és ez virtuálisan a végtelenségig folytatható lenne.”⁷⁵

„maga kifejezetten jó pap, atyám.”

„Az elbeszélő »istentelen« világába csak Lázár atya hoz változást.”⁷⁶ A koronázási templomból az Isten háta mögé helyezett plébános különös fény a zárt spalettájú élet sötétségében. Ő kivár, nem térítget, de mégis jobban hat az emberre, mint egy alapos és tökéletesen kitartó misszionárius: „többet ér a zellerkrémlevele, mint a kollégái misebora.”⁷⁷ Lázár atya az egyetlen, aki könnyedségével, nyugalomával „kilóg” a regény világából, minden

⁷² BOMBITZ, i. m., 68.

⁷³ DARABOS, i. m., 442.

⁷⁴ A mű alakulásának folyamatával üzőtt reflektált játék kedvelt téma a kilencvenes évek közepétől. Minden művészeti ágon megjelenik. Gondoljunk például Escher képeire, Fellini *8½* című emblematis filmjére, vagy akár a magyar irodalomból Závada Pál *Jadviga párnája* című regényére.

⁷⁵ *Valóság és fikció határainak átlépése Bartis Attila A nyugalom című regényében*, LÖRENTZ Éva-Noémi XIII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferenciára készített dolgozata, Kolozsvár, 2010, 14. - http://etdk.adatbank.transindex.ro/pdf/mit_lorentz.pdf

⁷⁶ NAGY, i. m., 34.

⁷⁷ BARTIS, *A nyugalom*, 300.

más karaktertől elkülönözik.⁷⁸ „Nem olvad össze a cselekmény terének mozgékony szereplőivel, hanem egyfajta perszonalizált térkategóriát képvisel, az egyik világ másikkal való viszonya ölt benne testet.”⁷⁹

Sajátos, harmonikus és lebegő lényének titka a feltámadásban keresendő, a többi szereplővel ellentétben – akiknek változásai és alakulásai, az azzal folytatott vívódásai fokozatosan bomlanak ki előttünk – ő már az elbeszélte történet ideje előtt keresztülment a megújuláson. A regény történetébe már „készen” lép be, hiszen megtérése egyet jelentett újjászületésével, amivel így nem a regény ideje alatt küzd meg, hanem a történet kezdetén már rendelkezik. Eredendően birtokában van valaminek, amire a többiek még csak vágnak, vagy esetleg még vágyukkal sincsenek teljesen tisztában. Ezért tűnik ki Lázár atya az „iszapos sötétségből.”

Neve és története automatikusan megidézi a bibliai Lázár történetét és magát a feltámadást. A párhuzamra maga a szövegképzés is reflektál. A plébános kétszer tűnik fel, a történet legelején és legvégén, ráadásul mindkétszer váratlanul, a semmiből bukkan elő. Azonban bármilyen hangsúlyos és intenzív is jelenléte ezen a két ponton, a regény többi részében egyáltalán nem tűnik fel. Meg is feledkezünk róla, és olyan, mintha a mű maga is ezt tenné. Ennek ellenére elhagyása mégsem hiba, nem a hanyag történetvezetés mutatkozik meg benne, hanem éppen hogy a tudatos építkezés. Azzal, hogy első megjelenése után a teljes feledésbe merül, utána pedig váratlanul kerül elő újra, a második alkalommal kvázi feltámad, vagyis a szövegszervezés szintjén is kódolva van története.

A bibliai példázat ezen felül kicsinyítő tükörként⁸⁰ működik Andor és Lázár atya esetében. A *Bibliában* Lázár az, akit halála után a negyedik napon Jézus feltámasztott. Újjáélesztése Jézus dicső feltámadásának megelőlegezése. A két szint természetesen különbözik, hiszen Lázár a földi életbe tért vissza – és ezért a visszatérésért „cserébe eggyel többször halt meg a kelleténél”⁸¹ – Krisztus pedig az örökkévalóságra támadt fel. Ez a különbség a regényben is megfigyelhető: Lázár atya megtéréssel új életre – de a fizikai kötöttségektől nem mentes életre – talál, míg Andor a könyv megképződésével az örökkévalóságra. Az előrevetítő jelleg is megmarad, sőt, itt a plébános mintha segítené, sodorná Andort a megújulás felé. Ennek jelképe az Andornak ajándékozott fehér lapokkal teli bőrkötéses könyv.⁸² Az egyszerű gesztus a feltámadás és az újrakezdés sűrített képe: „azáltal,

⁷⁸ Az Eszterrel való találkozás kiemelkedő, idillikus leírása róla is ezt sugallja, azonban Eszter idővel feloldódik a közegben, nem tud azon kívül maradni.

⁷⁹ LOTMAN, *A szűzsé eredete...*, 92.

⁸⁰ JABLONCZAY Tímea, *Önreflexív alakzatok a narratív diskurzusban = Narratívák 6: Narratív beágyazódás és reflexivitás*, szerk. JABLONCZAY Tímea, BENE Adrián, Bp., Kijárat kiadó, 2007, 7-34.

⁸¹ BARTIS, *A Lázár apokrifek*, 75.

⁸² Vö.: „Ezt tegye el. [...] Ennek még a szerzőjét sem ismeri.” (43.)

hogy »tisza lapokat« (tabula rasa) tesz Andor elé, Lázár atya arra ösztönzi az elbeszélő-főhőst, hogy tegye meg új, saját életének első lépéseit.”⁸³ Régi életét lezárja, és az újat megnyitja előtte, mikor egyszerre temeti és kereszteli Andort, a ciklikusságot, a feltámadást mintázva: „Reggel arra ébredtem, hogy egy reverendás férfi áll az ágyam mellett és hüvelykujjával megérinti a homlokomat, valahogy úgy, ahogy keresztelnek, meg ahogy az utolsó kenetet adják fel.”⁸⁴

A nevébe sűrített misszió kibomlik, és eleget is tesz annak, ugyanis a Lázár név jelentése: Isten segített.⁸⁵ Ez a segítő, gyámolító jelleg lengi körül végig az atya karakterét. Mindkét alkalommal olyan misztikus alakként jelenik meg, aki éppen akkor tűnik fel a semmiből, mikor Andornak pártfogóra van szüksége. Úgy bukkan elő, mint akinek nem is lehet más célja, mint Andort terelgetni az úton, mind a kifejezés elsődleges, mind másodlagos, szimbolikus értelmében: „a plébános belém karolt és úgy cipelt magával, mint egy foglyot, én meg hagytam, pedig viszolygok a férfiérintéstől, [...] hagytam, hogy [...] a karomnál fogva vezessen át a sötét falun.”⁸⁶

A segítő jelleget Andor érzékeli és engedi is egy bizonyos mértékig. Ő is észleli Lázár atya egyediségét, különbözőségét, azt a transzcendens lebegést, amivel világából kiemelkedik: „azt éreztem, hogy ebben az egész rohadt faluban ez az elemplámpás pap az egyetlen [...], akivel talán színlelés nélkül ki lehet valahogy húzni holnapig.”⁸⁷ Andor hiába csak kibírni akarja az időt, mégis fontos az atyával eltöltött este, és az, hogy vele színlelés nélkül érzi képesnek túlélni azt. Ennek kifejezetten nagy jelentősége van, hiszen egész élete színjátékból áll.⁸⁸ Ezt a színlelést képes levetkőzni Lázár atyával szemben, ami még erőteljesebben mutatkozik meg második találkozásukkor: „arról próbáltam meggyőzni magam, hogy ez az ember nem véletlenül jött ide. A Vallomásokat sem veszi le senki véletlenül a polcról. Igen, ezt az egész rémálmot ha egyáltalán el lehet mondani valakinek, akkor az Lázár atya az Isten háta mögül.”⁸⁹

Ennek ellenére ismét saját megújulásának elutasítása jelenik meg abban, hogy végül nem beszél Lázár atyával. De a segítői jelleg itt sem sorvad el. A plébános látogatása után indul el, hogy elszámoljon lelkiismeretével, hogy feladja magát. Ez a rész pedig intertextusként utal a *Bűn és bűnhődés*re, ahol szintén jelentős fordulópont, mikor Raszkolnyikov felolvastatja Szonyával az *Újszövetségből* Lázár történetét. Nem indokolatlan

⁸³ PALKOVICS, i. m., 184.

⁸⁴ BARTIS, *A nyugalom*, 38.

⁸⁵ *Mitológiai enciklopédia II*, főszerk. Sz. A. TOKAREV, Bp., Gondolat, 1988, 356.

⁸⁶ BARTIS, *A nyugalom*, 28.

⁸⁷ *Uo.*, 27.

⁸⁸ Vö.: „Elvégre tizenöt éve én vagyok a közönség, gondoltam. Csak az a baj, hogy unom, gondoltam. Egyébként kifogástalan népszínmű, de valamiért már rohadtul unom, gondoltam.” (256.)

⁸⁹ BARTIS, *A nyugalom*, 292.

Dosztojevszkij megidézése *A nyugalommal* kapcsolatban. Bartis Attila maga is sokszor hangsúlyozza fontosságát, „hogypéldául *A nyugalomban* szószerinti idézetek vannak Dosztojevszkijtől.”⁹⁰ De nem csak a történet, hanem maga a hozzáállás is. A szereplők durva és szörnyű dolgokat tesznek, de folyamatosan keresik magukban a bűnt és a hibát, amiről Kemény István a következőt mondja: „Ez a fajta hozzáállás, ami szerintem ma nem divatos. Dosztojevszkij nem divatos. [...] És *A nyugalom* valami ilyesmit hozott.”⁹¹

Lázár atya tehát megelőlegezés és támogatás az önmagával való szembenézés útján. „Segít Andornak, amikor szüksége van rá, és ezzel a gesztussal terelgeti az önmegértés és az önmegismerés felé.”⁹² Légies, éteri alakja valami egészen különös hangulatot hoz a borzalmak világába. *A séta* súlytalansága úszik be általa a regénybe: a szöveg a megdöbbenő és iszonyatos dolgok mellett mégis magával ragadó. Nem felhőtlen, de mégis magasztos.⁹³ Amiben Lázár atyának központi szerepe van. Ő fény a sötétségben. Egyszerre az első és az utolsó szentség, maga a feltámadás.

„ha kihajol az ablakon, még a holdat is látja.”

A hold motívumának kiemelt helye van Bartis Attila életművében. *A sétában* és *A kéklő pára* című novelláskötetben is szerepel a holdra szállás.⁹⁴ *A nyugalomnak* pedig címe is onnan eredeztethető. A szerző és a regény elbeszélője is a holdra szálláshoz kapcsolódó Nyugalom tengere szókapcsolatból származtatja a címet. Bartis írásaiba sok elem szűrődött be közvetlen élményeiből, de „a holdra szállás, mint meghatározó téma nem volt jelen a család életében. Valahonnan belülről származik, de magam se tudom, mikor és miért erősödött fel ennyire, [...] nem is emlékszem pontosan, mikor lett a Hold ennyire fontos, de azt hiszem korán [...] a gyerekkori, romantikus elvágódásnak sok köze van hozzá, az bizonyos. Meg a depresszióra és melankóliára való hajlamnak is.”⁹⁵

⁹⁰ „Úgy alakult, hogy az anya-fiú kapcsolat kardinális kérdés lett az életemben”, Szénási Zsófia interjúja Bartis Attilával, <http://bartis.irolap.hu/hu/ugy-alakult-hogy-az-anyafiukapcsolat-kardinalis-kerdes-lelt-az-eletemben>

⁹¹ BARTIS, KEMÉNY, i. m., 127.

⁹² PALKOVICS, i. m., 184.

⁹³ Vö.: „Az írók pedig kénytelenek leírni a mocskot. Bartis Attila regényének a titka, hogy szép.” – *A séta* fűlszövege.

⁹⁴ *A kéklő pára*ban egy egész novellát szentel a témának: *Neil, avagy az emlékezés története* – BARTIS Attila, *A kéklő pára*, Bp., Magvető, 1998, 47-54.

⁹⁵ BARTIS, KEMÉNY, i. m., 144.

Az említett romantikus elvágódás és a melankólia is visszaköszön a regényben. A hold alapvetően a remény kifejezője: „a szépséget, a fényt jelképezi a sötét végtelenben.”⁹⁶ Ilyen fény a végtelenben a Nyugalom-támaszpont Andor számára. Földöntúli, transzcendens, elérhetetlen és mégis vágyott: „az Ígéret Földje ugyanis isteni ígéret. Valójában túl van a földi helyeken: földöntúli. [...] Ez a földöntúli jelleg magyarázatot ad arra, hogy [...] az Ígéret Földje helyébe hogyan került fokozatosan az Ígéret Holdja.”⁹⁷ Mindez „a szépség és fény” pedig igaz lesz Eszterre is, ugyanis „a mitologikus szövegek világában felépítésük térbeli-topologikus törvényeiből következőleg elsősorban a homeomorfizmus strukturális törvényei érvényesülnek: az égitestek és az emberi testrészek elhelyezkedése, a naptári év és az életkor struktúrája stb. kölcsönösen megfeleltethető egymásnak.”⁹⁸

Lotman alapján tehát mikor a holdgömb Eszter méhének hasonlataként kezd működni, akkor a holdra vonatkozó jelentéstartalom vele kapcsolatban is érvényessé válik: „És másnap teliholdat kapott, és örült is neki. Megkerestük a magyarokról elnevezett krátereket, meg hogy hol szállt le az Apolló, hol volt a Nyugalom-támaszpont. [...] Földi verítékkal telt meg a Mare Tranquillitatis medre, aztán hallgattunk.”⁹⁹ Csakhogy nem kizárólag a pozitív tartalmak, a harmónia és a remény, hanem az elérhetetlenség is megmutatkozik. Hiába az Esztert találkozásukkor körülengő földöntúli idill, kapcsolatuk mégsem hoz szabadulást. Andor a szerelem metaforikus börtönében reked. A széttépett holdgömb Eszter abortuszának plasztikus képe lesz,¹⁰⁰ előrevetíti közös sorsukat: hogy a Nyugalom-támaszpont nincs is olyan könnyen elérhető közelségben.

A feltámadás-tematika felől kifejezetten fontos az is, hogy „magában a hold az (át)változás, ismétlődés, növekedés és fogyás, halál és újjászületés, illetve újrakezdés jelképe.”¹⁰¹ Ciklikus változásával egyszerre jelképezi az életből a halálba, valamit a halálból az életbe vezető utat. Megtestesítője a feltámadásnak és a körköröségnek. Minden hónapban eltűnik, mintha meghalna, majd pedig újra növekedni kezd. Az újhold a kezdet, a telihold a beteljesülés a fogyó hold pedig a hanyatlás megfelelője, ami ez ember életszakaszaival is párhuzamba állítható. Önmagába fogy el, de önmagából is sarjad újra. A halál és feltámadás képe azonban nemcsak a hold ciklikus növekedésével és fogyatkozásával kerül a motivikus hálóba, hanem a „Nyugalom-tengere” kifejezés által is. A *nyugalom* szó etimológiája is az

⁹⁶ PÁL, ÚJVÁRI, i. m., 216.

⁹⁷ TILLMANN, i. m., 9.

⁹⁸ LOTMAN, *A szűzsé eredete...*, 86.

⁹⁹ BARTIS, *A nyugalom*, 160.

¹⁰⁰ Vö.: „Mint egy szétvert tojás, amiből valami vadállat már kizabálta a petesejtet, úgy heverték a az összeszaggatott holdgömb cafátjai a matracon. Csak álltam az üres lakásban és akkor döbbentem rá, hogy miért kért telihold helyett kisdedet, és azt hittem, hogy még mindkettőjüket megtalálom.” (163.)

¹⁰¹ *Jelképtár*, szerk. HOPPÁL Mihály, Bp., Helikon, 2010, 95.

elmúláshoz kapcsolódik.¹⁰² A szó keletkezése a magyarban a 12. század végére tehető. Tövét – ami azonos a *nyugszik* ige szógyökével – később a nyelvújítás újjáélesztette, és rengeteg összetételben használta fel. Ilyen módon jött létre a *nyugosztal* ige, amely az értelmezésbe a halál képét is belépteti.¹⁰³ „A cím tehát a ‘halál utáni nyugalom’ jelentést sugallja, ami egyfelől az anya halála utáni megnyugvásaként értelmezhető, másfelől előrevetíti a főhős-narrátornak a regény végén sejtetett halálát.”¹⁰⁴

A Mare Tranquillitatis és ezáltal a *tranquillitas animi*¹⁰⁵ (a lélek nyugalma) tehát csak a halálban érhető el.¹⁰⁶ A halálra való felkészülés Andor esetében pedig megegyezik az önértelmező történet megírásával. „A nyugalom motívuma ezek alapján az 1969-es holdraszállást hozza összefüggésbe valamiképpen az írás által elérendő lelki nyugalommal.”¹⁰⁷ Éppen úgy, ahogy a feltámadás, a Nyugalom-tengerének megtalálása is az írás aktusával kerül elérhető közelségbe: „A doktor Frégellel folytatott beszélgetés után elég pontosan tudni lehetett, hogy a valódi Nyugalom-támaszpont kicsit messzebb van, mint a Maré Tranquillitatis, de talán könnyebben elérhető.”¹⁰⁸

¹⁰² *Etimológiai szótár: A magyar szavak és toldalékok eredete*, szerk. ZAICZ Gábor, Bp., Tinta kiadó, 2006, 579.

¹⁰³ Vö.: „Nyugodjék békében!” és „Itt nyugszik.”

¹⁰⁴ PALKOVICS, i. m., 180.

¹⁰⁵ „Ugyanis a *Mare Tranquillitatis*, akárcsak a szomszédos Derú tengere, a *Mare Serenitatis* egy-egy klasszikus filozófiai fogalomról kapta a nevét. A latin *tranquillitas animi*, a lélek nyugalma (görögül: *ataraxia*) a sztoikus filozófia és az antik életművészet kulcsszava...” – TILLMANN, i. m., 15.

¹⁰⁶ Vö.: „Úgy is mondhatnám: a szabadság nem embernek való állapot.” (258.)

¹⁰⁷ DARABOS, i. m., 447.

¹⁰⁸ BARTIS, *A nyugalom*, 306.

Összegzés

Andor az egész történet során a saját maga által épített „élet- és szöveglabirintusban” tévelyeg.¹⁰⁹ Feldolgozni igyekszik anyja és nővére halálát, apja múltját, Eszterrel való kapcsolatát. Próbál valami magyarázatot találni arra a világra, amit közösen teremtettek maguknak, aminek legfőbb jellemzője, hogy képtelenség benne élni. Mégis mi maradhat ezek után egy üres lakáson és egy köteg teleírt papíron kívül? Van-e valami kiút a saját labirintusából?

Miközben útvesztője sötétségében tapogatózik, a fényt keresi. A napsütésre vágyik, ám sokszor a spalettákat önmaga csukja be: keresi a feltámadást, de saját lehetőségeit számolja fel. Szerencséjére azonban talán mégis van „az az Úristen, aki egy ilyen kártyavárral elszöszöl”¹¹⁰ Hiába áll ellent görcsösen a megújulásnak – nem akar gyereket, a Lázár atyától kapott füzetet a vonaton felejtí stb. – mégiscsak megvalósul a feltámadás. Írásában tovább él, amivel Andor és a könyv vonatkozásában is igazzá válik, hogy: „Nincs vége, most kezdődik.”¹¹¹

2015. január 06.

¹⁰⁹ Vö.: Valahol olvastam, hogy vannak, akik megépítik a labirintust, és vannak, akik tévelyegnek benne. Nos, talán ez az egyetlen különös képességem: hogy egymagam mindkét feladatra alkalmas vagyok.” (307.)

¹¹⁰ BARTIS, *A nyugalom*, 293.

¹¹¹ ESTERHÁZY Péter, *Én vagyok a Te = Nemzeti Színház Színműtár*, Nemzeti Színház, 2011, 49.

Bibliográfia

- Albert CAMUS, *Közöny* = A. C., *Regények és elbeszélések*, Bp., Európa kiadó, 1983.
- Alekszandr POTEBNYA, *Költészet. Próza: a gondolat összesűrítése*, Helikon, 1999/1-2, 36-54.
- BALÁZS Imre József, *A magánszféra felrobban: Bartis Attila: A nyugalom*, Korunk, 19/1, 92-94.
- BARTIS Attila, *A kéklő pára*, Bp., Magvető, 1998.
- BARTIS Attila, *A Lázár apokrifek*, Bp., Magvető, 2005.
- BARTIS Attila, *A nyugalom*, Bp., Magvető, 2001.
- BARTIS Attila, *A séta*, Bp., Magvető, 1995.
- BARTIS Attila, KEMÉNY István, *Amiről lehet*, Bp., Magvető, 2010.
- Bátor, tragikus könyv: Válogatás Bartis Attila A nyugalom című regényének német kritikáiból*, vál. és ford. SÁROSSI Bogáta, Élet és Irodalom, 2006. február 17., 28.
- BODOR Béla, *Mit tükröz vissza a szem, mely a semmibe tekint?* = B. B., *Mítoszcserepek: Tanulmányok, esszék, kritikák a jelen és a félmúlt magyar prózairodalmának tárgyköréből*, Bp., Napkút kiadó, 2012, 378-388.
- BOMBITZ Attila, *Séták kéklő párában* = B. A., *Akit ismerünk, akit soha sem láttunk: Magyar prózaszeminárium*, Pozsony, Kalligram, 2005, 53-75.
- BOMBITZ Attila, *Újraírni a világot (Magyar próza az ezredfordulón)* = B. A., *Harmadik félidő: Magyar/osztrák történetek*, Pozsony, Kalligram, 2011, 30-33.
- DARABOS Enikő, *A test piszkos ügyei: Szólam és vallomás Bartis Attila A nyugalom című könyvében*, Jelenkor, 2008/4, 442-449.
- Dorrieth COHN, *Áttetsző tudatok* = *Az irodalom elméletei II.*, szerk. THOMKA Beáta, Pécs, Jelenkor kiadó, 1996, 103-138.
- DUNAJCSIK Mátyás, *Bartis Attila: A nyugalom*, Élet és Irodalom, 2008. március 28., 25.
- ESTERHÁZY Péter, *Én vagyok a Te* = *Nemzeti Színház Színműtár*, Nemzeti Színház, 2011.
- Etimológiai szótár: A magyar szavak és toldalékok eredete*, szerk. ZAICZ Gábor, Bp., Tinta kiadó, 2006.
- JABLONCZAY Tímea, *Önreflexív alakzatok a narratív diskurzusban* = *Narratívák 6: Narratív beágyazódás és reflexivitás*, szerk. JABLONCZAY Tímea, BENE Adrián, Bp., Kijárat kiadó, 2007, 7-34.
- Jelképtár*, szerk. HOPPÁL Mihály, Bp., Helikon, 2010.

Jurij LOTMAN, *A kulturális emlékezet. Történelem és szemiotika* = J. L., *Kultúra és intellektus, Jurij Lotman válogatott tanulmányai a szöveg, a kultúra és a történelem szemiotikája köréből*, szerk. SZITÁR Katalin, Bp., Argumentum, 2002.

Jurij LOTMAN, *A szűzsé eredete tipológiai aspektusból* = *Kultúra, szöveg, narráció: Orosz elméletírók tanulmányai*, szerk. KOVÁCS Árpád, V. GILBERT Edit, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1994, 82-119.

KÖRNER Gábor, „Nem jó kislányoknak való könyv”: *válogatás Bartis Attila A nyugalom című könyvének lengyel és román kritikáiból*, Élet és Irodalom, 2007. május 4., 28.

LÁNG Zsolt, *A rémület formája*, Élet és Irodalom, 2001. augusztus 31., 25.

Michael COLE, Sheila R. COLE, *Fejlődéslélektan*, Bp., Osiris, 2006.

Mitológiai enciklopédia II, főszerk. SZ. A. TOKAREV, Bp., Gondolat, 1988.

NAGY Hajnalka, *Szubjektumkioltás szubjektív módon (Bartis Attila regényéről)*, Új forrás, 2002/5, 25-35.

NYARANTA Aranka, TELENTE Levente, *Bartis Attila A nyugalom*, Beszélő, 2001 július-augusztus, 136-137.

„Nyugtalanító regény”: *Bartis Attila A nyugalom című regényének amerikai kritikai fogadtatása*, ford. és vál. PUSZTA Dóra, Élet és Irodalom, 2009. április 30., 28.

Olga FREJDENBERG, *Motívumok*, Helikon, 1999/1-2, 55-62.

PALKOVICS Beáta, „Mikorjössztől holvottáig történt minden”: *Tér, idő és identitás Bartis Attila A nyugalom című regényében* = *Nyelv, irodalom, esztétikum: Hallgatói dolgozatok*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Piliscsaba, PPKE BTK, 2011, 170-188.

RÁCZ Péter, *Ex libris (Bartis Attila: A nyugalom)*, Élet és Irodalom, 2001. október 12., 21.

SZILÁGYI Zsófia, *Az iszapba ragadt idő*, Bárka, 2002/3, 111-117.

Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Bp., Balassi, 2001, 263.

TILLMANN J. A., *Távkeretek: A Nyugalom tengerén túl*, Bp., Kijarat kiadó, 1997.

„Úgy alakult, hogy az anya-fiú kapcsolat kardinális kérdés lett az életben” – Szénási Zsófia interjúja Bartis Attilával – <http://bartis.irolap.hu/hu/ugy-alakult-hogy-az-any-fiu-kapcsolat-kardinalis-kerdes-lelt-az-eletemben>

Valóság és fikció határainak átlépése Bartis Attila A nyugalom című regényében, LÖRENTZ Éva-Noémi XIII. Erdélyi Tudományos Diákköri Konferenciára készített dolgozata, Kolozsvár, 2010, 14. – http://etdk.adatbank.transindex.ro/pdf/mit_lorentz.pdf

WEÉRY Imre, *Bartis Attila: A nyugalom*, Szépirodalmi figyelő, 2002/1, 74-76.

WÖLFINGER Kitti, *Félig áttetsző tükrök: Bartis Attila prózájáról*, Prae, 2011/2, 70-82.